

Harjoitusmestarilaitos – Liikuntatieteiden, taide-aineiden ja modernien kielten juuret

Jussi Nuorteva

Keskiajan yliopistolaitos oli pitkälti kirkollinen instituutio. Uusien yliopistojen perustamiseen pyydettiin paavin lupa ja kirkko tuki opiskelua sekä antamalla opiskelijoille rahallista apua että myöntämällä heille taloudellisen aseman turvanneita palkkavirkoja. Opinnot päätettyään opiskelijat sijoituivat pääasiassa kirkon palvelukseen. Yliopistot olivat osa sitä kokonaisjärjestelmää, jonka hallitsevana keskipisteenä oli katolinen universaalikirkko.

Reformaatio rikkoi katolisen kirkon ykseyden 1500-luvun alussa. Sitä seurannut kehitys johti yliopistolaitoksen alueellistumiseen, konfessionaalistumiseen ja sekularisoitumiseen. Yliopistoista tuli tuolloin voimakkaasti kehittyneiden kansallisvaltioiden omaa koulutusta palvelevia laitoksia, joiden tuli ottaa huomioon yhteiskunnan niille asettamat tavoitteet.

Hallinnon kehitys lisäsi koulutettujen virkamiesten tarvetta. Aatelista muodostui johtava virkasääty, jolla oli yksinoikeus ylimpiin virkoihin. Tätä muutosta tuki renessanssin aatelisihanne, joka korosti perinteisten sotilaallisten hyveiden lisäksi oppineisuutta ja kulttuurista harrastuneisuutta. Aatelilta edellytettiin säädyn uusiin tehtäviin soveltuvaa koulutusta. Tämän koulutuksen antaminen tuli yliopistojen ja niiden rinnalle tai yhteyteen kehittyneiden ritariakatemioiden (*collegium illustre*) vastuulle.

Aatelin opinkäynti muutti yliopistojen opetusta ja synnytti kokonaan uuden opettajaryhmän. Aatelisia – ja ajan myötä muitakin opiskelijoita varten – yliopistoihin hankittiin harjoitusmestareita, jotka perehdyttivät oppilaitaan miekkailussa, tanssissa, musiikissa, piirustuksessa ja moderneissa kielissä. Yliopistot myönsivät harjoitusmestareille opetusprivilegion, mutta palkkansa he saivat tavallisesti suoraan oppilaitaan.

Miekkailua, tanssia ja luutunsoittoa

Ulkomailla opiskelleet suomalaiset aateliset käyttivät säännöllisesti hyväkseen harjoitusmestarien palveluksia. Esimerkiksi Erik Henrikinpoika Tott kertoo vuonna 1616 kotiin lähettämässään kirjeissä, että miekkailu, tanssi ja luutunsoitto veivät huomattavan osan hänen ajastaan Jenassa. Veljelleen Åkelle Erik mainitsi myös aikovansa siirtyä Jenasta Strassburgiin, missä voi ritariilisten harjoitusten lisäksi opiskella ranskan kieltä. Vastaavia tietoja miekkailun, tanssin ja modernien kielten harrastuksesta on säilynyt muiltakin 1600-luvulla ulkomailla opiskelleilta suomalaisilta.

Turun vuonna 1640 toimintansa aloittaneessa akatemiassa ei aluksi ollut harjoitusmestareita. Tämä ei sinänsä ole yllättävää, sillä harjoitusmestarijärjestelmä vakiintui Upsalassakin vasta 1630-luvun lopulla. Samoin kuin Upsalassa alkoi harjoitusmestarien opetustoiminta Turussakin musiikista.

Joulukuussa 1664 akateeminen konsistori päätti maksaa viipurilaiselle opiskelijalle Johannes Salmeniukselle viisi hopeataaleria siltä ajalta, jonka hän joutui odottamaan opintostipendin saamista. Maksun syytä ei juuri tässä tapauksessa kerrota, mutta jokseenkin varmasti kyseessä oli musiikista maksettu palkkio, sillä pöytäkirjoissa mainitaan seuraavina vuosina moneen kertaan Salmeniuksen toimineen sekä musiikin esittäjänä että opettajana yliopistossa. Maaliskuussa 1666 erään riitatapauksen osapuolena oli opiskelija Johan Biugg, jonka konsistorin pöytäkirjoissa todetaan olleen Salmeniuksen oppilas.

Musiikin opetus saatiin vakaalle perustalle, kun konsistori päätti joulukuussa 1669, että *rector cantus* – musiikin opettaja – tuli sijoittaa pysyvästi opintostipendin saajien ympärille luokkaan. Näin tapahtuikin, sillä heti seuraavassa kohdassa, jossa päätettiin stipendiaateista, Johannes Salmeniuksen nimi esiintyy listan kärjessä. Myös kielten ja miekkailun opetus alkoi Turussa 1660- ja 70-lukujen taitteessa. Marraskuussa 1670 yliopiston rehtori ilmoitti akateemiselle konsistorille, että kaupunkiin oli saapunut ranskalainen herra Alexandre Du Cloux, joka anoi lupaa aloittaa kielten opetuksen akatemiassa. Konsistori päätti, että Du Cloux voidaan ottaa koeajalle, kunhan hän ensin esittää asianmukaiset todistukset taidoistaan ja kokemuksestaan.

Tavallisen käytännön mukaisesti akatemia ei maksanut palkkaa harjoitusmestari Du Cloux'n opetuksesta, vaan hänen edellytettiin ansaitsevan elantonsa oppilailtaan saamallaan palkkiolla. Konsistorin lupa oli kuitenkin tärkeä sen vuoksi, että se antoi harjoitusmestariille yksinoikeuden tehtävänsä eikä mahdollisilla kilpailijoilla ollut sen jälkeen oikeutta tunkeutua hänen reviiirilleen. Privilegiojärjestelmä oli tarpeen, jotta yliopistoon ylipäätään onnistuttiin houkuttelemaan harjoitusmestareita. Yksitysoppilaiden määrät olivat Turussa niin pieniä, etteivät harjoitusmestarien tulot olisi ilman rajoituksia riittäneet turvaamaan heidän toimeentuloaan.

Ensimmäisen miekkailun opettajan nimeä ei mainita konsistorin pöytäkirjoissa. Tieto siitä, että tällainenkin opettaja oli akatemiassa ollut käy ilmi kreivi Gustav Adolf De la Gardien toukokuussa 1674 Turun akatemian pitkäaikaiselle kanslerille, kreivi Per Brahele kirjoittamasta kirjeestä. Siinä hän suosittelee yliopistossa vapautuneeseen miekkamestarin tehtävään palvelijaansa Anders Keesiä. Ehdokas näyttääkin miellyttäneen Brahea, sillä saman vuoden heinäkuussa hän kirjoitti akateemiselle konsistorille ja suosittelee Keesiä edellisen miekkamestarin kuoleman johdosta vapautuneeseen tehtävään. Suosituskirjeessään hän korosti muutenkin harjoitusmestarien tarpeellisuutta yliopistossa.

Harjoitusmestareille myös palkkaa

Merkittävä askel harjoitusmestarien toiminnan vakiinnuttamisessa otettiin 1680-luvulla. Kuninkaallisen majesteetin päätöksellä Ruotsin yliopistoissa toimiville kieli- ja miekkamestareille päätettiin ryhtyä maksamaan palkkaa suoraan valtion tileistä. Yliopistopaikkakuntien maaherrat velvoitettiin järjestämään palkkaus siten, että harjoitusmestari saivat maksun määrättyjen tilojen verotuloista.

Turussa palkkauksen piiriin tuli aluksi vain miekkamestari Anders Kees sillä Alexandre Du Cloux'n jälkeen kielten opetusta ei ollut onnistuttu järjestämään säännölliselle pohjalle. Keeskään ei ensimmäisinä vuosina saanut täysimittaisena hänelle määrättyä 100 hopeataalerin palkkaa, sillä vuonna 1687 hän valitti, ettei katovuosien takia ollut saanut maksuja verovelvollisilta talonpojiltaan.

Säännöllisen palkkauksen lisäksi miekkamestarin toimintaedellytyksiä parannettiin osoittamalla hänen käyttöönsä maksuton asunto ja sopiva harjoitussali. Keesiä seurasi miekkamestarina saksalainen Herman Iller sekä hänen kuoltuaan 1696 Mecklenburgista kotoisina ollut Hans Porat. Jälkimmäisen vanhempi veli toimi kuninkaallisena miekkailunopettajana ja oli kirjoittanut laajan ja runsaasti kuvitetun oppikirjan miekkailun taidosta.

Vuonna 1693 perustettuun kielimestarin virkaan nimitettiin Upsalan yliopiston kielten opettaja, italialainen Antonio Papi. Italiaa ja ranskaa Turussa opettanut Papi oli toiminut aikaisemmin kuningatar Ulrika Eleonoran ja Holstein-Gottorpin herttuattaren Hedvig Sofian italian kielen opettajana. Turkuun hän tuli vastentahtoisesti, vaikka hänelle oli taattu samat palkkaedut kuin Upsalassa. Papi oleskelikin pitkiä aikoja Ruotsissa laiminlyöden opetustaan, vaikka hänen perheensä oli asettunut pysyvästi Turkuun ja hänen ensimmäinen puolisonsa kuoli siellä.

Harjoitusmestareiden viroista haluttuja

Ennen isoavihaa harjoitusmestarien opetustoiminnassa otettiin vielä uusia askeleita. Christian Berent Ruut nimitettiin yliopiston tanssinopettajaksi 1703 ja Tukholmassa aikaisemmin toiminut maalari Johan Oppenort akatemian piirustuksenopettajaksi viittä vuotta myöhemmin. Jo ennen Ruutia oli miekkamestari Iller opettanut oman toimensa ohella myös tanssia. Harjoitusmestarien muodostaman

uuden opettajakategorian vakiintumista Turussa osoittaa se, että isoavhaa edeltävältä ajalta tunnetaan toistakymmentä harjoitusmestaria. Jotkut näytävät tosin lähteneen heti nimityksen saatuaan muualle, mutta pisimpään Turussa vaikuttanut Anders Kees opetti miekkailua akatemiassa yli kahden vuosikymmenen ajan.

Isonvihan aiheuttaman laman jälkeen yliopiston ja harjoitusmestarien toiminta pääsi nopeasti takaisin jaloilleen. Hyödyn aikakausi korosti 1700-luvulla käytännöllisiä tietoja ja taitoja, mikä entisestään lisäsi kiinnostusta harjoitusmestarien osaamista kohtaan. Tämä näkyi opetuksen säännöllistymisenä. Virat olivat haluttuja eikä lyhytaikaisia seikkailijoita enää juurikaan esiintynyt. Miekkamestariksi heti isonvihan jälkeen 1722 nimitetty ranskalainen Pierre De Maret toimi virassa seitsemän vuotta, Emanuel Frederic de Bada viitisen vuotta ja Josef Pipping kolmetoista vuotta. Pippingiä seurasi akatemian entisen miekkamestarin Hans Poratin poika Carl, joka miekkailun ja tanssin lisäksi ryhtyi opettamaan ratsastusta. Tätä tarkoitusta varten akademia osti vuonna 1748 "voltigeeramiseen" soveltuvan ratsuhevoson. Aktiivinen Porat oli muutenkin hyvässä maineessa Suomessa. Augustin Ehrenswardin pyynnöstä hän opetti miekkailua myös Viaporin linnoituksen upseereille.

Musiikin opetuksesta akatemiassa vastasivat vuodesta 1741 alkaen 1700-luvun lopulle saakka urkuri Carl Peter Lenning ja hänen poikansa Petter Lenning. Carl Peter Lenning sai privilegion kaikkeen vokaali- ja instrumentaalimusiikkiin Turun kaupungissa. Hän oli tuomiokirkon urkuri ja koko kaupungin *director musiques*. Vuonna 1747 hänet nimitettiin näiden tehtävien lisäksi akatemian musiikinopettajaksi. Aikaisemmin hän oli hoitanut tätä tehtävää edeltäjänsä tavoin stipendien ja erillisten palkkioiden turvin.

Akatemian ja kaupungin musiikkielämä kulkivat Lenningien aikana tiiviisti käsi kädessä. Petter Lenningin aikana, vuonna 1791, perustettiin Musikaliska Sällskapet i Åbo, eli Turun Soitannollinen Seura. Siitä kehittyi Turun musiikkielämää hallitseva organisaatio, johon jokainen itseään kunnioittava säätyläinen liittyi ja jonka toimesta akatemiassa järjestettiin viikottain musiikkitilaisuuksia. Seura lahjoitti ja talletti yliopiston kokoelmiin myös instrumentteja ja nuotteja. Seuralla ja akatemian musiikinopettajilla oli keskeinen vaikutus Suomen musiikkielämän kehitykseen 1700-luvun lopulla ja 1800-luvun alussa.

Moderneista kielistä ranska oli tärkein 1700-luvulla. Sen lisäksi tarpeellisenä pidettiin erityisesti saksaa. Varhaisin tieto saksan ja englannin kielten opetuksesta Turun akatemiassa on niinkin varhain kuin vuodelta 1726, jolloin akateeminen konsistori esitti yliopiston kanslerille, että muuan Ruuth niminen henkilö – hänen etunimiään ei mainita – nimitettäisiin kielimestariksi, vaikka Johan Fredrik Hermet'llä oli jo tuolloin privilegio tähän tehtävään. Kansleri päättikin esityksen mukaisesti antaa Ruuthille valtakirjan saksan ja englannin kielen opettamiseen. Näin ei loukattu Hermet'n oikeutta toimia tärkeimpänä pidetyn ranskan kielen ainoana opettajana.

Ranskan opetuksen sisältö tunnetaan 1700-luvun lopulta. Kapteeni Pierre de Mothe ja hänen seuraajansa Georges Danet opettivat 1770- ja 80-luvuilla keskiviikkoisin ja lauantaisin ranskaa Fénelonin *Télémaque*-teoksen avulla. Tämä käy ilmi yliopiston opettajien luentoluettelosta, joihin nyt liitettiin tiedot myös harjoitusmestarien antamasta opetuksesta.

Harjoitusmestarit edustivat kansainvälisyyttä

Opettajien arvostuksesta kertovassa Turun tuomiokirkon penkkijärjestyksessä harjoitusmestarit sijoitettiin yliopiston opettajien joukkoon, varsinaisten professorien ja apulaisprofessorien rinnastettavien adjunktien eli yliopiston apulaisten jälkeen. Kaikkia harjoitusmestareita tämä järjestys ei näytä tyydyttäneen. Ranskalainen Jacob de l'Ecluse sai konsistorilta huomautuksen, kun hän oli akateemisessa juhlatilaisuudessa 1729 asettunut prosessiassa adjunktien edelle ja istunut kirkossa professorien penkkiin. Jo edellisenä vuonna de l'Ecluse oli anonut konsistorilta lupaa opettaa professorin katederista, mihin ei kuitenkaan ollut suostuttu. Mainittakoon kuitenkin, että Turusta Upsalaan jo ennen isoavhaa palanneelle Antonio Papille oli Ruotsissa myönnetty professorin arvonimi.

Harjoitusmestarilaitokseen on Suomessa, samoin kuin muuallakin Euroopassa, kiinnitetty vain vähän huomiota. Tämä johtuu siitä, ettei miekkailua, piirustusta, ratsastusta, musiikkia tai edes moderneja kieliä laskettu varsinaisten tieteiden joukkoon. Sen työn pohjalta, jota harjoitusmestarit tekivät on kuitenkin syntynyt koko joukko uusia akateemisia oppialoja.

Miekkamestareiden tehtävät laajenivat vähitellen kattamaan koko liikuntakulttuurin. Helsingin yliopiston 1834 perustetusta voimistelulaitoksesta, jonka ensimmäiseksi yliopettajaksi nimitettiin yliopiston italialaissyntyinen miekkamestari Gioacchino Otta, on kehittynyt Jyväskylän yliopiston liikuntatieteellinen tiedekunta huippumoderneine kilpa- ja huippu-urheilun tutkimuskeskuksineen. Yliopiston piirustuslaitos, jonka opettajina autonomian ja itsenäisyyden aikana ovat toimineet muiden muassa Magnus von Wright, Fredrik Ahlstedt, Eero Järnefelt ja Väinö Blomstedt ja oppilaina Werner Holmberg, Albert Edelfelt, Eliel Saarinen, Tove Jansson ja monet muut on vuorostaan ollut luomassa perustaa taideaineiden akateemiselle opetukselle. Sibelius-Akatemia ja sen edeltäjät ovat vuodesta 1882 lähtien vastanneet musiikin ylimmästä opetuksesta maassamme. Modernit kielet ovat oleellinen osa kaikkien suomalaisten yliopistojen ja korkeakoulujen opetusta ja usein myös tutkimusta. Monia aineita opetetaan erityiskorkeakoulujen lisäksi yliopistoissa, kuten vaikkapa musiikkitiedettä ja taidehistoriaa.

Harjoitusmestareilla on ollut tärkeä asema suomalaisessa yliopistokulttuurissa myös sen vuoksi, että he edustivat sitä kansainvälisyyttä, jota on aina pidetty yliopistoille tunnusomaisena. Ilman heitä Turun akademia, jonka opettajakunta jo ennen Suomen eroa Ruotsista oli lähes kokonaan suomalaistunut, olisi jäänyt tyystin vaille tällaista kansainvälistä elementtiä.

Harjoitusmestarilaitos, joka sai alkunsa 1500- ja 1600-luvuilla, on elänyt ja kehittynyt yliopistojen otollisessa ilmapiirissä. Sen kohdalla pitää näin hyvin paikkansa se viisaus, jolla Johann Gottlieb Fichte on luonnehtinut yliopistojen merkitystä: "*Die Universität derjenige Punkt ist, in welchem, mit Besonnenheit und nach einer Regel, jedes Zeitalter seine höchste Verstandesbildung übergibt dem folgenden Zeitalter, damit auch dieses dieselbe vermehre.*"

Teol. tri Jussi Nuorteva väitteli viime marraskuussa Helsingin yliopistossa aiheesta "Suomalaisten ulkomainen opinkäynti ennen Turun Akatemian perustamista 1640" (Suomen historiallinen seura 1997). Oheinen kirjoitus perustuu hänen lektioonsa. Nuorteva työskentelee Ylen Ykkösen tiedetoimituksessa sekä Suomen tieteen historia -projektissa.